

УДК 37.03

**ISSUES OF SOCIALIZATION OF THE PERSONALITY OF
STUDENTS AND THEIR INTERPRETATION IN THE
SOCIO-HUMANITARIAN SCIENCES**

Исмоилов Бердиёр Рашидович,

Мирзо Улужбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

тадқиқотчиси

e-mail: berdiyormoilov5@gmail.com

тел: 93 567 52 84

ф.ф.д.(DSc) Тилавов Ў.Ф. тақризи асосида

Abstract

This article is devoted to scientific approaches to the interpretation of the issues of socialization of youth within the framework of modern social and humanitarian sciences, aimed at substantiating the specific place of this problem in the field of pedagogical science research. The author, using the results of the study, as well as his personal empirical observations, describes that the process of socialization of young students is important in the life of society.

Keywords: socialization, personality socialization, student personality, pedagogical technology, pedagogical process.

**ВОПРОСЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ И ИХ
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУКАХ**

Аннотация

Данная статья посвящена научным подходам к интерпретации вопросов социализации молодежи в рамках современных социально-гуманитарных наук, направленным на обоснование конкретного места данной проблемы в поле исследований педагогической науки. Автор с помощью результатов исследования, а также своих личных эмпирических наблюдений описывает, что процесс социализации учащихся молодежи важен в жизни общества.

Ключевые слова: ижтимоийлашув, ижтимоийлашув личности, личность учащегося, педагогическая технология, педагогический процесс.

**ЎҚУВЧИ ШАХСИНИ ИЖТИМОЙЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ ВА
УЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРДАГИ ТАЛҚИНИ**

Аннотация

Ушбу мақола бугунги ижтимоий-гуманитар фанлар доирасида ёшлар ижтимоийлашуви масалаларининг талқинига оид илмий ёндашувларга

бағишланган бўлиб, муаммонинг педагогика фанидаги илмий-тадқиқот йўналишида ўзига хос ўрнини асослашга қаратилган. Муаллиф тадқиқот натижалари ҳамда шахсий эмпирик кузатувлари орқали ўқувчи ёшларни ижтимоийлаштириш жараёни жамият ҳаётида муҳим аҳамиятга эга эканлигини тасвирлаб беради.

Калит сўзлар: ижтимоийлашув, шахс ижтимоийлашуви, ўқувчи шахси, педагогик технология, педагогик жараён.

Кириш. Ёш авлоднинг ижтимоий шаклланиши мураккаб ва кўп омилли жараён бўлиб, у органик равишда таълим ва тарбияни ҳам қамраб олади. Моҳиятига кўра, ижтимоийлашув муаммоси, айниқса, мактаб ўқувчиларини ижтимоийлаштириш масаласи ўзининг жараён сифатидаги манзарасида ижтимоий-педагогик ўлчовни намойиш этади. Бу дегани, ушбу муаммони ҳал қилиш натижалари инсон маънавий-ижтимоий қиёфасини шакллантиришга ва пировардда жаҳон тамаддунининг ривожланишига таъсир қилади. Шунинг учун шахсни ижтимоийлаштириш муаммоси ижтимоий-гуманитар фанлар доирасида, жумладан, педагогика фанининг илмий-тадқиқот йўналишида ўзига хос ўрин эгаллайди.

Замонавий жамиятда содир бўлаётган ижтимоий жараёнлар маълум бир ижтимоий-маданий муҳитда шахсни ривожлантиришга, шахсни ижтимоийлаштириш омиллари, шартлари ва механизмларига қизиқишни кучайтирди. Аслида, инсоннинг ўз моҳиятидан бегоналашишини бартараф этиш ва жамиятнинг тарихий ривожланиши жараёнида маънавий ривожланган шахсни шакллантириш автоматик равишда амалга оширилмайди, балки жамоат институтлари, биринчи навбатда таълим ва тарбия масканлари томонидан муайян ҳаракатларни талаб қилади ва бу ҳаракатлар ривожланишнинг объектив ижтимоий шароитларини яратишга ва ҳар бир тарихий босқичда очиладиган янги имкониятларни амалга оширишга қаратилган инсоннинг маънавий ва ахлоқий юксалишини таъминлашга йўналтирилади [4]. Ижтимоийлашувнинг мақсади ҳар бир ўсиб бораётган одамни маданият ва тамаддун асослари билан таништириш, уларни жамиятга мослашишга тайёрлашдир. Табиийки, ушбу вазифа ўз навбатида муносабатлар, қарашлар, ҳис-туйғуларни ривожлантиришни, ижтимоий фаолиятда мунтазам ва мақсадли иштирок этишга шайликни талаб қилади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ўқувчи шахсини ижтимоийлаштириш масалалари ва уларнинг ижтимоий-гуманитар фанлардаги талқинига бағишланган илмий адабиёт мавжуд бўлсада, уларнинг аксарияти маълум бир фан мақсад ва вазифалари юзасидан яратилган бўлиб, ижтимоийлашув жараёни турли қирраларини тадқиқ этишга йўналтирилган. Чунончи, фалсафа,

социология, маданиятшунослик, психология, педагогика каби фанлар ҳар бири ижтимоийлашув илмий муаммосини ўз нуқтаи назаридан талқин ва таҳлил этиб, унга тегишли муносабат билдиради. Бироқ, пировард натижа уларок, ижтимоийлашув жамият учун муҳим аҳамиятга эга жараён эканлиги эътироф этилади.

Шахсни ижтимоийлаштиришнинг турли жиҳатлари, таълим амалиётида ушбу муаммони ҳал қилиш механизмлари ва воситалари педагогика фани классикларининг мунтазам ўрганиш мавзуси бўлган. Улардан, айниқса, А.Дистервег, Я.Коменский, И.Песталоцци, К.Ушинский, П.Блонский, В.Вахтеров, С.Карцевский, П.Каптерев ва бошқалар, замонавий психологлар ва педагоглардан Б.Битинас, Й.Богачинская, Г.Волкова, В.Гинецинский, В.Загвязинский, Э.Мединский, Э.Осовский, М.Кузмина, В.Шаповалова каби тадқиқотчиларнинг асарлари муаммонинг кўп қиррали ёндашув асосидаги таҳлиliga бағишланганлигини қайд этиш лозим.

Шунга қарамадан, замонавий педагогикада, айниқса, миллий таълимнинг ривожланиши шароитида шахсни ижтимоийлаштиришнинг илмий асосланган, кенг қамровли дастури мавжуд эмас. Ўзбекистон таълим тизими доирасида ўқувчи шахсини ижтимоийлаштириш технологиялари тўлиқ аниқланмаган ва ишлаб чиқилмаган. Бироқ, ижтимоий-гуманитар фанларининг илмий-тадқиқот доираларида ўқувчи шахсини ижтимоийлаштириш масалалари яхши ва чуқур ўрганилган бўлиб, замонлар тақозоси билан такомиллашув жараёни ҳам бир маромда давом этмоқда.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот вазифаларига мувофиқ, барча фанлар учун умумий бўлган тарихий ва мантиқий тадқиқот усуллари ҳам, ўзига хос усуллари ҳам ишлатилган: назарий таҳлил, манбаларнинг қиёсий-тарихий таҳлили, турли ўқитувчиларнинг назарий қарашларини тизимлаштириш ва таснифлаш, муаммони ҳал қилиш йўналишлари; аниқлаш ва шакллантириш педагогик экспериментини ўрнатиш ва ўтказиш билан боғлиқ эмпирик тадқиқот усуллари; математик усуллар эмпирик маълумотларни қайта ишлаш. Замонавий ижтимоий-гуманитар фанларда ўқувчи шахсини ижтимоийлаштириш муаммоларининг психологик-педагогик жиҳатлари билан ҳамоҳанг тарздаги ёритилиши, шахсни ижтимоийлаштириш омилларини таҳлил қилиш ҳамда таълим тизимларидаги маълум ижтимоий типлар ва турли йўналишлар, жумладан шахсини ижтимоийлаштиришнинг механизмларини, уларнинг самарали воситаларини аниқлашни тақозо этади.

Маълумки, хорижий ва маҳаллий таълим тизимларида шахсни ижтимоийлаштириш бўйича муайян технологиялар ишлаб чиқилган бўлиб, уларнинг самарадорлиги баҳоланган ва қўллашга тавсия этилган ҳамда уларга тегишли кўп усуллар ва воситалар ўрганилган. Шу билан бирга, ёшларни жамият

ҳаётига интеграция қилишнинг азалий ва абадий муаммолари тоифасига кирадиган [7,42] ижтимоийлаштириш масаласи ижтимоий-гуманитар фанларда ҳам ўрганилиб, унинг турли жиҳатлари бўйича илмий асосланган мулоҳазалар билдирилган.

Таҳлил ва натижалар. Тадқиқот давомида ўрганилган ва таҳлил қилинган психологик ва педагогик адабиётлар мазмуни шуни кўрсатадики, шахсни ижтимоийлаштириш муаммоси аниқ тарихий хусусиятга эга ва таълим ва тарбия амалиёти учун муҳим мавзулардан бири бўлиб хизмат қилади. Ушбу муаммони ҳал қилишда катта тажриба тўпланган бўлса-да, дунёни ривожлантиришнинг замонавий шароитида у ҳар бир болани тез ҳилпираётган дунё ҳақиқатларига мослаштириш механизмлари ва воситаларини ишлаб чиқиш зарурати билан боғлиқ сифат жиҳатидан янгича тўс олди.

Гуманитар фанларда ижтимоийлашув атамаси сиёсий иқтисоддан келиб чиққан бўлиб, унинг асл маъноси ерни, ишлаб чиқариш воситаларини ва ҳоказоларни ижтимоийлаштириш эди. Шахсга нисбатан ижтимоийлашув атамасининг муаллифи америкалик социолог Ф.Гиддингс бўлиб, уни “шахснинг ижтимоий табиати ёки характерини ривожлантириш, инсон материални ижтимоий ҳаётга тайёрлаш” деб таърифлаган. Бугунги кунда ушбу концепцияни талқин қилишда, ижтимоийлашув жараёнида шахснинг ролини тушунишга асосланган иккита, “субъект-объект” “субъект-субъект” асосий ёндашув мавжуд.

Субъект-объект ёндашуви ижтимоийлашув жараёнида шахснинг пассив позициясини ифода этади. Ижтимоийлаштириш инсоннинг жамиятга мослашиш жараёни сифатида қаралади, бу унинг ҳар бир аъзосини ўзига хос маданиятига мувофиқ шакллантиради.

Субъект-субъект ёндашуви инсоннинг ижтимоийлашув жараёнида фаол иштирокини назарда тутаяди. Инсон нафақат жамиятга мослашади, балки ўзининг индивидуаллигини кўрсатиб, унинг ҳаётий шароитларига ва ўзига таъсир қилади. Биз ижтимоийлашувнинг моҳияти маълум бир жамиятда шахснинг мослашуви ва изоляциясининг комбинациясидан иборат деб ҳисоблаб, ушбу ёндашувга амал қиламиз.

Ижтимоийлашув ривожланишга кўпроқ ёки камроқ фаол таъсир кўрсатадиган турли омилар билан ўзаро таъсирлашганда содир бўлади. Уларнинг аксарияти аниқланган, аммо ҳозирги кунда ҳаммаси ҳам таълим муассасалари амалиётида кенг қўлланилмайди.

Ҳар бир ёндашувнинг аҳамиятини тан олиб, шуни таъкидлаш керакки, ижтимоийлашувни тушунишда асос диалектик, кўп факторли таҳлилдир. Айнан шахсни ижтимоийлаштириш жараёнининг моҳиятини бундай аниқ тушуниш замонавий ижтимоий-гуманитар фанларга хосдир, чунки унда турли хил назарий қарашлар тобора бир-бирини тўлдиради.

Ижтимоийлашув масаласига психология фанининг муносабати ўзгача [1,27]. Психология фанидаги энг ёрқин шахслардан бири, Э.Эриксон ҳар қандай психологик ҳодисани биологик, ҳулқ-атвор ва ижтимоий омилларни уйғунлаштириш воситаси деб тушуниш мумкин, деган тезисни қўллаб-қувватлайди. У шахсни автоном тузилиш сифатида қабул қилган, унинг ривожланиш йўналишини ижтимоий мослашув деб билади. Чунки у ташқи дунё билан идрок, фикрлаш, хотира ва эътибор орқали ўзаро таъсир қилади [6, 117]. Инсон эгосининг ривожланишига инсон шаклланиши содир бўладиган тарихий шароитлар, ижтимоий қадриятлар тизими, шунингдек маданиятнинг маълум бир турига хос бўлган ижтимоий рецептлар таъсир қилади. Фрейддан фарқли ўларок, Э.Эриксон эго ривожланиш жараёни инсон ҳаёти давомида, гўдакликдан қариликгача давом этишини исботлади.

Ижтимоийлашув масалалари бўйича жуда кўп концептуал ғоялар ва аниқ илмий ғоялар тўпланганлиги ва уларнинг спектри жуда кенг эканлиги характерлидир. Бу Ғарбий Европа ва АҚШнинг таълим тизимларида замонавий мактаб ислохотларининг имкониятлари ва чекловларини объектив равишда аниқлашга имкон берадиган ушбу муаммога назарий қарашларни тизимлаштиришдир. Шахсни ижтимоийлаштириш бўйича тўпланган тажриба таълим соҳасида ушбу муаммони ҳал қилишнинг янги механизмларини амалга оширишга ёрдам беради. Демократик ва гуманистик ривожланишнинг муҳим салоҳияти билан ажралиб турадиган хорижий илмий мактаблар ёш авлоднинг ижтимоий шаклланиши, яъни ижтимоийлашувини амалга оширадиган ва ушбу муаммони оила билан биргаликда ҳал қилиш учун масъул бўлган жамоат институти сифатида ўз аҳамиятини намоиш этади. Чунончи, АҚШдаги халқ таълими тизими хилма-хилликдан бирликни яратиш, ягона муҳожир миллатини шакллантиришда энг муҳим омил бўлган. Ижтимоий ҳаётнинг қадриятлари ва тушунчалари билан танишиш зарурати ҳозирги асрнинг бошларида давлат мактабининг юксалиши давридаги каби муҳим аҳамият касб этади.

Рус олими А.Мудрик ижтимоийлашув жараёнини талқин этишда ундаги омилларини тўрт гуруҳга бўлиб кўриб чиқишни таклиф қилади. Уларни мега, макро, мезо ва микро омилларга ажратади. Ҳар бирининг шарҳини эса қуйидагича келтиради:

Мега омиллар – коинот, сайёра, дунё. Улар у ёки бу тарзда бошқа омиллар орқали Ер аҳолисининг ижтимоийлашувига таъсир қилади;

Макро омиллар – мамлакат, этнос, жамият, давлат. Улар маълум мамлакатларда яшовчи ҳар бир кишининг ижтимоийлашувига таъсир қилади;

Мезо омиллар – яшайдиган жой ва турар-жой тури, маълум оммавий алоқа тармоқлари аудиториясига тегишлилик, муайян субмаданиятларга мансублик. Улар одамларнинг катта гуруҳларини ижтимоийлашувига таъсир қилади;

Микро омиллар – оила ва уй, маҳалла ва микросоциум, тенгдошлар гуруҳлари, таълим ташкилотлари, шунингдек жамоат, давлат, хусусий ва диний ташкилотлар. Улар одамларга бевосита таъсир кўрсатадиган омиллар. [5,54]

Таълим ижтимоийлашувнинг етакчи ва белгиловчи омили, авлодлар маданий узлуксизлигининг асосий воситасидир. Унда ривожланаётган шахс билан унинг ўз-ўзидан ижтимоийлашуви жараёнлари динамик ўзаро алоқада бўлади. Таълим ҳам омил, ҳам ижтимоийлашув воситаси ҳисобланади, чунки у шахснинг ўз тақдирини ўзи белгилашига таъсир қилади, ижтимоийлашувни ташкил қилади ва тартибга солади, ушбу имтиёзлар таъсири остида ижтимоийлашувнинг бошқа барча омиллари таълимнинг одамларга, жамият ҳаёти, ахлоқи ва урф-одатларига, унинг кадриятлари ва меъёрларига таъсирини сусайтиради ёки кучайтиради. Шунинг учун таълимни “инсон манфаатлари ва у тегишли бўлган жамият манфаатлари учун амалга ошириладиган шахснинг мақсадли, педагогик ташкил этилган ва режалаштирилган ижтимоийлашуви жараёни ва натижаси сифатида” кўриб чиқиш мумкин. [3,5]

Ижтимоийлашув доирасида мактаб ва таълимнинг ички табиати томонидан белгилаб қўйилган тор индивидуал, шахсий вазифаларни белгилаш ва ҳал қилиш кўзда тутилган. Шундай қилиб, ижтимоийлашув шахслараро мулоқотнинг бевосита натижаси сифатида интеракционизм сифатида тушунилади ва илмий жиҳатдан асосланади. Ушбу йўналиш доирасида ривожланаётган таркибий функционализм ижтимоийлашувни биринчи навбатда “ижтимоий кўпайиш деб билади, яъни ижтимоий хулқ-атворнинг умумэътироф этилган меъёрларини ўзлаштириш билан бир қаторда цивилизация ютуқларининг шахс даражасида кўпайиши. Бироқ, ушбу ижтимоийлашув йўналишларининг қутбли табиатига қарамай, улар бир хил савол туғдирадилар: шахс ёки жамият, ўз моҳиятига кўра, қайси бири биринчи ўринда туради?

Хулоса ва тавсиялар. Шундай қилиб, таъкидлаш жоизки, ўқувчи шахсини ижтимоийлаштириш масалалари ва уларнинг ижтимоий-гуманитар фанлардаги талқини, айнан, ижтимоийлашувни ўз моҳиятига кўра, шахсни ҳаётга тайёрлаш, мавжуд шароитларга мослаштириш жараёни сифатида ёритишни қўллаб қувватлайди. Шунга кўра, тарбиянинг ижтимоий тавсифи, бир томондан, тарбиянинг ўзи тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш сифатида тавсифланса, иккинчи томондан, жамиятнинг ўзини ёш авлодни маълум йўналишда тарбиялашга кўмаклашадиган институт сифатида ташкил этилишида таърифланади.

Педагогик илмий тадқиқотлар ва илмий ўрганишлар давомида, айниқса, ижтимоий педагогика тадқиқот муаммолари таркибида, мактаб босқичида ўқувчилар ижтимоийлашуви масаласининг замон тақозоси меъёрларида янада

чуқур талқин қилиниши учун, бизнингча, қуйидаги тавсиялар фойдадан холи бўлмаса керак:

1. Ижтимоийлашув илмий муаммосига тегишли ҳар қандай илмий гипотезаларнинг ўзаро интеграция қилиш масалаларини ижтимоий-гуманитар фанлар доирасида замон талаблари ва жаҳон андозалари миқёсида талқин қилинишини таъминлаш керак;

2. Ижтимоийлашув масалаларини, айниқса, мактаб таълими муҳити мазмунига сингдириш учун, педагогик илмий тадқиқот мавзулари таркибига муаммонинг турли тарбиявий ва ривожлантирувчи жиҳатларини сингдириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аликулова М.М. Вояга етмаган ўсмирлар ижтимоийлашувида педагогик ва психологик интеграцион таълимнинг аҳамияти. // "Мактаб ва ҳаёт" илмий-методик журнали. – 2020, №5.

2. Аслонов И.Н., Ўқувчиларни касбга йўналтиришда оила, маҳалла ва таълим муассасаларининг ҳамкорлиги масалалари. // Замонавий таълим - 2016, № 5.

3. Бим-Бад Б.М., Петровский А.В. Образование в контексте социализации// Педагогика, № 1,1996. - с. 3-9

4. Даминова Н.К. Замонавий оламда шахсининг ижтимоийлашуви // Academic Research in educational science volume 2 / ISSUE 2 / 2021 ISSN: 2181-1385 SJIF 2021: 5.723 DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00194 Academic Research, Uzbekistan 274 www.ares.uz

5. Мудрик А.В. Социализация и воспитание. - М.: Сентябрь, 1997.-96 с.

6. Поляков А.А. Социальная солидарность в представлениях Россиян и в работах Эмиля Дюркгейма и Тэлкотт Парсонса. // "Социология вчера, сегодня, завтра". Материалы региональной научно-практической конференция. - Белгород, БГУ 16 апреля 2018 г.

7. Степашко Л.А. Философия и история образования: Учебник для ВУЗов. - М.: Флинт, 2021.

8. Собиров Ў. Экологик маданиятни шаклланиши тарихидан (Шарқ халқлари тарихидан табиатга бўлган муносабат ҳақида // Экология хабарномаси, 2005. – № 3. – Б. 17-19;

9. Тайлаков Н.И. Вояга етмаганлар орасида жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликка мойил ўқувчиларни тарбиялашнинг ижтимоий-педагогик воситалари ва технологиялари. - Тошкент: "Innovatsiya-Ziyo" нашриёти, 2020.